

שמש וירח, שבתאות וחסידות ומשיח שלא בא בשנת הת"ק בצפת

מאת יהודה ליבס

בן הרב והצדיק

בסיפורו 'מעשה ברב ובן יחיד'¹ מספר ר' נחמן מברסלב על בנו יחידו של רב, שלמרות רצון אביו נמשך לנסוע אל 'צדיק' מסוים, ולא עלה הדבר בידו בשל מניעות רבות, עד שנפטר בלא שפגש את הצדיק, ואז נודע לאביו שבנו היה בחינת מאור הקטן והצדיק הנ"ל הוא בחינת מאור הגדול, ואם היו מתוועדים יחד היה בא משיח'.

סיפור זה ניתן לפירוש במישורים רבים, מהם קיומיים כלליים ומהם פרטיים והיסטוריים. בראש וראשונה משתקפת כאן הרוח הברסלבית המתארת את המציאות במונחים של תשוקה שאין לה פתרון אלא בביאת המשיח שגם ספק אם היא אפשרית. הביטוי המובהק והמפורסם ביותר ניתן לכן בסיפור על לב העולם המשתוקק אל המעיין, אל המקור, ואינו יכול להגיע אליו.² סיפור זה מתפרש על תשוקת הצדיק אל האלהות,³ אך פירושו נמשך גם אל העולם הקוסמי, כי בסופו מתואר איך בסוף היום נפרדים השניים זה מזה ב'חידות ושירים נפלאים', ודומה שהופכים הם לשני המאורות.

שני אלה, השמש והירח, מייצגים גם ספירות קבליות, תפארת ומלכות, שזיווגן הוא הגאולה. ואכן בסיפור מקביל, 'מעשה מחיגר',⁴ מתוארת פגישת השמש והירח ושיחתם, כאשר השמש מתלונן שלא עולה בידו להשקות כראוי אילן אחד (שמייצג בוודאי את המציאות כולה או את הצדיק), והלבנה מתלוננת על שדים שאוחזים ברגליה, ומוציאים ממנה את כוחה.⁵ בשיחתם אף מוצאים השניים 'רפואה' לכך.

¹ מעשה ח שבספר סיפורי מעשיות לר' נחמן, שנדפס פעמים רבות (כגון ירושלים תשכ"ח שברשותי, יח ע"ב – כ ע"א).
ובמהדורה המדעית של צבי מרק, כל סיפורי רבי נחמן מברסלב, ירושלים תשע"ד, עמ' 256-257.
² הוא כלול במסגרת היום השלישי שבמעשה משבעה בעטלערס (מעשה י"ג בספר סיפורי מעשיות), מהדורת מרק (הנ"ל בהערה הקודמת), עמ' 366-367.
³ ראה יהודה ליבס, 'התיקון הכללי של ר' נחמן מברסלב ויחסו לשבתאות', בספרו סוד האמונה השבתאית, הוצאת מוסד ביאליק, ירושלים תשנ"ה, עמ' 432 הערה 15. מאמר זה, כרוב מאמרי דלהלן, ניתן לקריאה גם באתר האינטרנט שלי.
⁴ מעשה ג מספר סיפורי מעשיות. מהדורת מרק עמ' 222.
⁵ זה מוטיב קבלי ידוע. וראה ביטי רואי, 'רגלי השכינה' כדימוי וכמכון אתוס: עיון בספור בעל הקבין שבתיקוני הזוהר', קבלה 23 (תשע"א), עמ' 181-218.

שני המאורות מייצגים בוודאי גם את שני המשיחים, משיח בן דויד ומשיח בן יוסף, שגאולת ישראל תלויה בזימונם יחד, לפי מסורת המשיחיות היהודית. אומנם קשה לקבוע חד משמעית לאיזה מאור מתאים כל משיח. מצד אחד, בן דויד הוא המשיח האולטימטיבי, המאור הגדול, ובן יוסף קודם לו, ואף נהרג לפני הגאולה, כפי שמתואר המאור הקטן גם ב'מעשה ברב ובן יחיד', אך מצד שני, לפי הקבלה דויד מייצג את ספירת מלכות, היא הלבנה, ויוסף מתאים לספירת יסוד, השמש שמעליה. יתר על כן, לפי מסורות קבליות שהתפתחו במיוחד בשבתאות, משיח בן יוסף הוא המורה והמדריך הישר של משיח בן דויד, היציב פחות מבחינה רגשית ואינטלקטואלית.⁶

רעיונות אלה התקיימו בחסידות גם למעשה. עם הנייטרליזציה של העניין המשיחי והעלתו לרמה קיומית ומחשבתית, מצויה כאן גם הגשמה בפועל. אומנם בכל אדם, ובוודאי בכל צדיק, מצאה החסידות ניצוץ מנשמת המשיח, אך לא נעדר ממנה גם המשיח האולטימטיבי, גואל ישראל, ובוודאי כך בעולם הברסלבי.

אין ספק אפוא שהאב הבן והצדיק ב'מעשה ברב ובן יחיד' הם גם בשר ודם וקשורים למציאות היסטורית. בימי עליית התנועה החסידית קל לשער שהיו רבנים שהתנגדו למשיכה שעוררו צדיקיה בלב בניהם, ובמיוחד כאשר מדובר בצדיק אקסצנטרי כמו ר' נחמן, הרואה עצמו גם כמשיח. יתר על כן, לפי מסורת ברסלבית 'סיפור המעשה מרב ובן יחיד, המסופר בספר סיפורי מעשיות, היה סיפור אמתי, ומוהרנ"ת [= מורנו הרב נתן, תלמידו העיקרי של ר' נחמן] ז"ל שנסע אל רבנו, פגש באביו של הבן היחיד, שחזר מרבנו בבכי על אבדן בנו'.⁷

אך כרגיל בישראל, גם חומר מעשה שהיה, מוטבע בצורה של מסורת קודמת. כך הוא גם כאן. סיפורו של בן הרב, המאור הקטן, שלו רק התגבר על מכשולי השטן והאריך ימים ונפגש עם אותו צדיק, היה מביא את המשיח, מוצא מקבילה מדויקת באחד הסיפורים על ראשית החסידות. ואין מדובר רק במוטיב הכללי הידוע של ביאת המשיח שנכשלה ברגע האחרון, מוטיב הידוע למשל

⁶ ראה יהודה ליבס, 'השבתאות וגבולות הדת', בספרו לצבי ולגאון: משבתי צבי אל הגאון מווילנא, הוצאת אדרא, תל-אביב תשע"ז, עמ' 34 והערה 92 (וכן באתר).

⁷ שיח שרפי קודש הוצאת אגודת משך הנחל, ירושלים תשמ"ח, עמ' קז-קח, אות שי"ט. מובא במהדורת מרק של כל סיפורי ר' נחמן (הנ"ל בהערה 1) עמ' 256. כמובא שם, משפט זה נמצא גם בספר 'לוית חן ... משעורי הרב החסיד ר' לוי יצחק בנדר', אך שם נוסף: 'והגם שיש אומרים שידועים מי היה הרב, אין אלה אלא השערות, ולא נודע לאיזה רב התכוון רבנו'.

ממעשה יוסף די לה ריינה ומסיפורים בספר תולדות האר"י. המקבילה שלנו עוסקת בדיוק בסיכול שטני של פגישת השניים שלו התקיימה היה בא משיח, ובמות אחד מהם ברגע האחרון.

מקבילה זו מצויה בספר שבחי הבעש"ט, המקור היסודי להבנת רוח ראשית החסידות (גם אם לא תמיד נסמוך עליו כמקור למאורעות היסטוריים). שבחי הבעש"ט נדפס לראשונה בשנת תקע"ה, חודשים אחדים לפני הדפסת ספר סיפורי מעשיות של ר' נחמן הכולל את 'המעשה מרב ובן יחיד', ועם זאת אין לתלות את סיפורו של ר' נחמן בנוסח הנדפס בשבחי הבעש"ט. דומה שבידי ר' נחמן היתה מסורת מקבילה של אותו סיפור, מה שמתקבל על הדעת משום שאחד משני גיבורי הסיפור הוא ר' נחמן מהורודנקה, סבו של ר' נחמן מברסלב.

ר' נחמן מהורודנקה ופגישתו עם ר' אלעזר מאמשטרדם
וכך מספר ספר שבחי הבעש"ט:

שמעתי מהרב הנ"ל [= ר' יחיאל מיכל המגיד מזלוטשוב] שהלך לאה"ק [לארץ הקדושה] ר' אליעזר מאמשטרדם⁸ בשביל ר' נחמן מהאראדענק' כי אמר כשנהי' אנחנו שנינו באה"ק נביא את הגואל. וכשבא לאה"ק הלכו כל בני העיר לקראתו. וכשראה את ר' שמשון בן ר' נחמן ושאל אותו היכן אביך, אמר לו נסע לח"ל [לחוץ לארץ]. אמר ווי ווי אני באתי בשבילו. וכששמע ר' נחמן שנסע ר' אליעזר לאה"ק רץ מהרה לאה"ק ועד שלא בא לאה"ק מת ר' אליעזר בעו"ה [בעוונותינו הרבים].⁹

פסקה זו, שמצויה בטקסט ההיסטורי-הגיוגרפי הראשוני של התנועה החסידית ועניינה גאולה שהיתה אמורה להתרחש בימים הראשונים של התהוות התנועה אך הוחמצה, מבקשת שנמצא בה סיפור מכונן המלמד על עניינה של החסידות ויחסה למשיחיות (נושא שנוי במחלוקת עזה בין החוקרים).¹⁰ מן

⁸ בנוסח כתב היד של שבחי הבעש"ט שפרסם יהושע מונדשטיין, ירושלים תשמ"ב, הוא מכונה כראוי: 'ר' אלעזר אב"ד [אב בית דין] דק[ה]ילת] אמשטרדם'.

⁹ שבחי הבעש"ט, מהדורת אברהם רובינשטיין, ירושלים תשס"ה, אות קל"ג. עמ' 239.

¹⁰ ראה גרשם שלום, 'נטרול היסוד המשיחי בראשית החסידות', בספרו השלב האחרון, בעריכת דוד אסף ואסתר ליבס, הוצאת עם עובד ומאגנס, ירושלים תשס"ט, עמ' 280-312. בסוף מאמר זה נדפס גם נספח מאת אסתר ליבס, בכותרת 'הרעיון המשיחי בחסידות', הכולל סקירה על המחקר בשאלה זאת גם אחרי פרסום המאמר בראשונה.

הסיפור שכאן עולה אולי המרה מסוימת של תודעת גאולה בתחושת כיסופים (מוטיב מרכזי בספרות הברסלבית).

עניינה של העלייה לארץ-ישראל בשנת הת"ק בוודאי חשוב ביותר לבירור שאלת המשיחיות בחסידות, שהרי, לפי המסופר גם הבעש"ט עצמו ביקש לעלות בשנה זו, והדבר לא עלה בידו.¹¹ ואכן, כדי להבין יותר את משמעות הפסקה יש לתת את הדעת על שני גיבוריה, שממלאים אכן תפקיד חשוב גם בגנאלוגיה של החסידות. האחד הוא ר' נחמן מהורודנקה, סבו של ר' נחמן מברסלב, והשני ר' אלעזר מאמסטרדם, שמצאצאיו הם אדמורי בעלז, משפחת רוקח.

אומנם שאלת האמיתות ההיסטורית של הסיפור אינה עיקר מבחינת משמעותו העקרונית לחסידות, די בכך שסיפור כזה מצוי בספר שבחי הבעש"ט. אך דומה שאין לפקפק גם בעובדות ההיסטוריות המשמשות מסגרת לסיפור, עלייתם לארץ בסביבות שנת ת"ק של ר' אליעזר מאמסטרדם ושל ר' נחמן מהורודנקה. אומנם שלא כמו ר' אלעזר שעלייתו מתועדת גם במקורות אחרים (כדלהלן), בנוגע לעליותיו של ר' נחמן בתקופה זו, המקור היחיד הוא רק פסקה זו שבשבחי הבעש"ט ובתיאורים מאוחרים המסתמכים עליה (לעומת זאת ידוע בוודאות שכחצי יובל מאוחר יותר, אחרי מות הבעש"ט, עלה ר' נחמן מהורודנקה לארץ ישראל ובילה בה את שנותיו האחרונות ונקבר בטבריה, ואפשר לבקר את קברו).

קשה לחשוב שבדורות הראשונים של החסידות אפשר היה להמציא יש מאין מאורע כעליית ר' נחמן מהורודנקה סביב שנת הת"ק. ר' נחמן הרי השתייך לגרעין הקשה של התנועה. הוא היה מראשוני חסידי הבעש"ט ובסוף ימיו אף השיא את בן זקוניו, שמחה, לפייגא נכדת הבעש"ט. אמרות רבות משלו (ספרים לא כתב) היו ידועים לראשוני החסידים, והובאו בספריהם של תלמידי הבעש"ט ר' יעקב יוסף מפולנאה ור' אפרים מסידלקוב נכד הבעש"ט (אח לפייגא).¹²

¹¹ יעקב יוסף הכהן מפולנאה, תולדות יעקב יוסף, קארעץ (= קורץ) תק"מ, עמ' רא ע"א. וראה מור אלטשולר, הסוד המשיחי של החסידות, הוצאת הספרים של אוניברסיטת חיפה וזמורה ביתן, חיפה ולוד תשס"ב, עמ' 31.

¹² אמרות אלה נאספו בקונטרס 'מילי דאבות' הנכלל בספרו של מנחם מנדל וז'ניצר, תורת חסידים הראשונים, בני ברק תשמ"א.

יתר על כן. יש לשים לב לכך שהסיפור הנ"ל על ר' אליעזר מאמסטרדם ור' נחמן מהורודנקה הובא בשבחי הבעש"ט מפי ר' יחיאל מיכל המגיד מזלוטשוב, והוא בוודאי ידע אל נכון, כי ר' נחמן מהורודנקה היה דודו. שכן אחרי מות אשתו הראשונה נשא ר' נחמן מהורודנקה את אחותו של ר' יצחק מדרוהוביץ, שהיה תלמיד חבר של הבעש"ט ואביו של המגיד מזלוטשוב (וזאת ילדה את שמחה הנ"ל, אבי ר' נחמן מברסלב).

דרך אגב, הוריהם של ר' יצחק מדרוהוביץ ואחותו ראויים לציון אף הם. האב היה יוסף מפיסטין, שהיה ידוע כדובר אמת ונאמן ביותר בדיני ממונות, ולכן כונה ספראווידליווער (מרוסית (справедливый), והאם 'היתה נקראת יענטע די נביאה [הנביאה];¹³ פעם אחת בשעה שהיתה מכבדת [מטאטאת] הבית היתה אומרת קדושה, ואמרה יען ששמעה קול המלאכים שאומרים קדוש, על כן היא גם כן אומרת קדוש'.¹⁴ יש אפוא להוסיף גם את זאת, סבתא רבתא של ר' נחמן מברסלב, לאמותיו בעלות רוח הקודש, אדל סבתו בת הבעש"ט שמופתים רבים מסופרים אודותיה, ופייגא בתה היא אמו, שגם היא כונתה כך: פייגלא די נביאה.

נשוב לסיפור עלייתו של ר' נחמן מהורודנקה סביב שנת ת"ק. אפשר שיהיה מי שיתהה וישאל מה ראה זה לערוך שתי נסיעות כאלה, שהיו אז קשות ומסוכנות, אם לא היה בדעתו לגור בארץ תקופה ממושכת. אך תשובה לכך נמצאת בגוף הסיפור. ר' נחמן מהורודנקה לא התכוון אז 'לעשות עלייה' (כמו שאומרים היום), אלא רק לנסיעה, וזאת מטעמים משיחיים ומיסטיים. אפשר להשוות זאת לנסיעה הקצרה לארץ ישראל, יובל שנים אחר כך, שערך נכדו, ר' נחמן מברסלב, ואז לדעתו הגיע לתכלית השגתו, היא תודעת הקטנות,¹⁵ ואולי, ולפחות לפי תודעת בעל שבחי הבעש"ט, בזמן נסיעה זו התגבש אצל ר' נחמן מהורודנקה השינוי בדרך עבודת ה', ואז עזב את סיגופי 'המקוה הקרה', והצליח להיפטר מן המחשבות הזרות כי, כלשונו, 'הוכרתי לחכמת הבעש"ט'.¹⁶

הטעם המשיחי לנסיעתו של ר' נחמן מהורודנקה לארץ מסתבר לפי תאריך הנסיעה, שהתרחשה לקראת שנת ת"ק, שנת מחצית האלף הששי

¹³ ראה גם אלטשולר, הנ"ל בהערה 11, עמ' 40-46.

¹⁴ שלמה (מזוועהיל) גולדמן, מים רבים, ירושלים תשמ"ז, עמ' קסא.

¹⁵ ראה על כך במאמרי, 'התיקון הכללי...' הנ"ל בהערה 3.

¹⁶ שבחי הבעש"ט, הנ"ל בהערה 9, אות צו, עמ' 205.

לבריאת עולם, שמקובלים ציפו בה לביאת הגואל. חישובים וציפיות כאלה לשנת הת"ק נמצאים הרבה בספרי קבלה, שבחלקם היו בעלי נטייה שבתאית. אחדים מאלה נידונו בספרו של זלמן שז"ר (נשיא מדינת ישראל) שאף נקרא 'התקוה לשנת הת"ק'. בנוסף לספר 'עת קץ' של השבתאי ר' יצחק חיים כהן מן החזנים (קאנטאריני, מאמסטרדם), שלמחקרו מוקדש הספר, מביא שם שז"ר גם חישובים דומים מאת השבתאי נחמיה חיון.¹⁷ אך חישובים כאלה נמצאים גם בספרי קבלה שאינם ידועים כשבתאיים, כגון בכתב יד אנונימי שפרסם אריה מורגנשטרן,¹⁸ ובפירוש התורה, 'אור החיים', של ר' חיים בן עטר¹⁹ (שלפי סיפורי החסידים היה מושא הערצת הבעש"ט, שאף ביקש לנסוע אחריו לארץ ישראל),²⁰ וכן אצל המקובל האיטלקי עמנואל חי ריקי.²¹

סוגיית יחסו של ריקי אל השבתאות עדיין מחכה למחקר מפורט. בינתיים נסתפק בידיעה שר' יעקב עמדין, לאחר שעמד על אופיו השבתאי של ספר חמדת ימים, התקיף קשות את ספרו של ריקי משנת חסידים על שנזקק לחמדת ימים,²² אך דומה בעיני שיש מקום לאשש אף יותר מכך את קרבת משנת חסידים אל השבתאות.²³

היו ממחשבי קצים אלה ומן ההולכים אחריהם שחישובים אלה הפעילום הלכה למעשה, והם נשאו רגליהם והלכו לארץ ישראל בשנים הסמוכות לת"ק. כך גם ר' עמנואל חי ריקי שחזר ועלה בשנת תצ"ז,²⁴ ור' חיים בן עטר שעלה בשנת תק"א, ואפשר שנכון לצרף לכאן גם את עלייתו של הרמח"ל, שעלה

¹⁷ ש"ז שזר, התקוה לשנת הת"ק, הוצאת מאגנס, ירושלים תשל"ל, עמ' 29.

¹⁸ אריה מורגנשטרן, מיסטיקה ומשיחיות, הוצאת מאור, ירושלים תשנ"ט, עמ' 31 הערה 36.

¹⁹ אור החיים על ו' ו, ב (שזר מפנה שם בטעות לשמות כא, ז): 'כי זמן הגאולה היה ראוי להיות בבקר ראשון של שנת הת"ק לאלף החמישי'.

²⁰ יצחק אייזיק ספרין מקומרנא, נתיב מצותיך, פרמישלה תרמ"ד, ג ע"א.

²¹ ראה בפרק א של ספרו של מורגנשטרן (הנ"ל בהערה 18), אשר נקרא 'חישובי הקץ של המקובל ר' עמנואל חי ריקי'.

²² ר' יעקב עמדין חשד שבעל משנת חסידים נמשך אחרי השבתאים (או לפחות אחרי ספר חמדת ימים) בקביעתו שיש לספור ספירת העומר בלילה הראשון לא בראשית הלילה, אלא אחרי קריאת ההגדה של יום טוב שני של גלויות. ראה יעקב עמדין, מור וקציעה, סימן תפט, ירושלים תשנ"ו, תמ"ב טור א: 'גם בעל משנת חסידים נמשך אחריו [אחרי בעל חמדת ימים], כעור אחר החגר, והשוה הלשון הקשה והבוטה שנוקט ר' יעקב עמדין בעניין זה בספרו שאילת יעבץ, ח"ב, שאלה פג, אלטונה (תק"ל בערך), מט ע"א. עוד על חמדת ימים ויחסו של עמדין אליו ראה להלן, בהערה 48 ולידה.

²³ על המלים שבתפילת עלינו לשבח 'במהרה בתפארת עזך' נאמר ב'משנת חסידים': 'ס"ת תכה' (עמנואל חי ריקי, משנת חסידים, אמשטרדם תפ"ז, מב ע"ב). דומה שהמקור לכך הוא בספר חמדת ימים, משמרת החודש פרק ב, בדפוס הראשון, איזמיר תצ"א כרך ב, כג ע"ב. הקטע מצוין שם במלים 'ונמצא כתוב במכתבי הקודש אשר במצרים'. (עניין זה מצוי אומנם גם בספר פרי עץ חיים, קארעץ תקנ"ה, צב טור א. אך זו מהדורה מאוחרת של כוונות האר"י, ויש בה גם יסודות מאוחרים, ואפשר שנשתרבבו גם בה רמזים שבתאיים). העניין מצוי גם בסידור הפרד"ס, לר' אריה ליב עפשטיין מקניגסברג, וראה עוד עליו ועל יחסו לשבתאות במאמרו של יהודה ליבס, 'נבואתו של השבתאי ר' העשיל צורף מווילנא בכתבי ר' מנחם מנדל משקלוב תלמיד הגאון מווילנא ומייסד היישוב האשכנזי בירושלים', לצבי לגאון (הנ"ל בהערה 6), עמ' 352-353.

²⁴ בירושלים בשנת ת"ק חלם ריקי חלום משיחי על מיתתו על קידוש השם כאחד מעשרת הרוגי מלכות. ראה בספרו של מורגנשטרן (הנ"ל בהערה 18), עמ' 26-28.

מאמסטרדם (כמו ר' אלעזר) בשנת תק"ג. ובכלל בשנים אלה חלה קפיצת מדרגה ביישוב ארץ ישראל. אז עלה מאוד מספר היהודים בירושלים ונבנה בה מתחם ארבעת בתי הכנסת הספרדיים, וכן הוקמו בה שמונה ישיבות חדשות, ואף העיר טבריה כוננה מחדש בשנת ת"ק בידי הרב חיים אבולעפיה.²⁵

בין העולים בשנים אלה רב היה חלקם של אנשי העיר ברודי.²⁶ עם אלה אפשר גם למנות את ר' נחמן מהורודנקה, שהיה מתלמידי קלויז המקובלים המפורסם שנתכונן אז בברודי, וכן את ר' גרשון מקוטוב, גיסו של הבעש"ט, שנמנה גם הוא עם מקובלי אותו קלויז ועלה לארץ ישראל בשנת תק"ז,²⁷ וגם הוא, כר' נחמן, נתקרב אחר כך אל הבעש"ט ותנועתו, ואף את מיועדנו ר' אלעזר, שלפני שנתמנה לרב באמסטרדם שימש ברבנות בברודי, ועליו נדבר עתה.

ר' אלעזר מאמסטרדם והשבתאות

אלעזר בן שמואל לנדאו מרגליות (תמ"ה-תק"ב) נולד בקראקוב. משנת תע"ט, אחרי רבנות במקומו שונים, שימש אב בית דין בברודי (אפשר שהיה זה הוא שייסד את קלויז המקובלים בעיר), ובשנת תצ"ה נקרא לשמש רב הקהילה האשכנזית באמסטרדם, ובתפקיד זה שימש עד עלייתו לארץ-ישראל.

אין ספק שעלייתו של ר' אלעזר קשורה לתקוות המשיחיות של שנת הת"ק. על החלטתו לעלות הודיע בדרשה בבית הכנסת באמסטרדם בשנה זו בעשרה בטבת,²⁸ ובשער ספרו 'מעשה רוקח' על המשנה, שנדפס באמסטרדם בשנת ת"ק, נאמר:

כעת הוא אב"ד ור"מ דקהילתינו ק"ק אמסטרדם יצ"ו ונודד על כנפי התנועה ליסע לחיים ולשלום לארץ הקדושה.

²⁵ ראה פרק שני בספרו של מורגנשטרן (הנ"ל בהערה 18).

²⁶ ראה ישראל ברטל, 'עליית ר' אלעזר מאמסטרדם לארץ-ישראל בשנת תק"א (1740)', בספרו גלות בארץ, הספריה הציונית, ירושלים תשנ"ה, עמ' 38 הערה 35.

²⁷ אין אמת בסיפורי החסידים ובמסמכים שהפיצו שלפיהם ר' גרשון היה בקש בארץ עם ר' חיים בן עטר, שכן ר' חיים הלך לעולמו בשנת תק"ג, ארבע שנים לפני עלייתו של ר' גרשון.

²⁸ כמסופר, ביידיש, בספר שארית ישראל, אמסטרדם תק"ג, פרק לד דף קמ. הובא במאמרו של ברטל (הנ"ל בהערה 26) עמ' 24.

לארץ הגיע בראשית שנת תק"א, בחול המועד סוכות, ונפטר בצפת בשבת בראשית שנת תק"ב.²⁹

אך לא תאריך השנה בלבד גרם לו לר' אלעזר לעזוב את אמסטרדם, שבה שימש שנים מועטות בלבד, ולעלות לארץ-ישראל. עזיבתו של ר' אלעזר פתאומית היתה, וקטעה את הסכם שנחתם אתו בטבת תצ"ח, ולפיו היה אמור לשמש ברבנות עוד שש שנים.³⁰ הסיבה לעלייתו היתה על-טבעית, כפי שהוא מספר בהקדמתו ל'מעשה רוקח' הנ"ל:

בא אלי התעוררות מן השמים: מה לך נרדם קום קרא אל אלהיך³¹ בארץ הקדושה. ולך לך מארצך וממולדתך וגו'³² ושם תמצא מנוח מכל טרדות הזמן.

קריאה זו מהדהדת את קול השכינה שבקעה מפיו של ר' יוסף קארו בתיקון ליל שבועות בסלוניקי בשנת רצ"ג. גם שם קוראת השכינה לעלות לארץ ישראל, וגם שם המטרה משיחית, והשנה לא מקרית, שנת רצ"ג נחזתה בפי שלמה מלכו להיות שנת גאולה.³³

אך האם משיחיותו של ר' אליעזר נשאה גוון שבתאי? לכאורה התשובה על כך שלילית היא, כי במחקר מתואר ר' אליעזר כמתנגד מובהק לשבתאות. כראיה לכך מובאות האיגרות שכתב נגד הרמח"ל, כשהיה בדרך מברודי לאמשטדטם,³⁴ שבהן כתב, בין השאר:

אחזני פלצות ותסמר שערות ראשי. אוי מה אירע בימינו. עדיין לא הוטהרנו מטומאת שבתי צבי, ימח שמו, וזה האיש רע ובליעל [= הרמח"ל] רוצה להוסיף טומאה חס ושלום בקרב מחנה ישראל³⁵

²⁹ כמסופר בספר שארית ישראל, והובא אצל ברטל, שם, עמ' 24.

³⁰ כך לפי 'פנקס האשכנזים'. ראה ברטל, שם, עמ' 36 הערה 8.

³¹ כמאמר רב החובל אל יונה. יונה א, ו.

³² מאמר האל לאברהם. בר' יב, א.

³³ על העניין כולו ומשמעותו ראה בפרק השמיני בספרה של מור אלטשולר, חיי מרן יוסף קארו, הוצאת אוניברסיטת תל-אביב תשע"ו. על שנת תרצ"ג ראה שם עמ' 140-141.

³⁴ ראה ברטל במאמרו (הנ"ל בהערה 26), עמ' 35 הערה 7.

³⁵ שמעון גינצבורג, ר' משה חיים לוצאטו ובני דורו: אסף אגרות ותעודות, מוסד ביאליק, תל-אביב תרצ"ז, עמ' שי"ט. וכיוצא בזה גם שם בעמ' ש"ז.

ורחל אליאור, שבכמה מקומות בספרה על דורו של הבעש"ט מתארת את ר' אלעזר כמתנגד מובהק לשבתאות,³⁶ מוסיפה שר' אלעזר 'שיתף פעולה עם הרב פאלק בחרמות האנטי-שבתאיים'.³⁷

ראיה נוספת לעמדתו האנטי-שבתאית של ר' אלעזר נמצאת לכאורה ביחס האוהד כלפיו מצד רודפי השבתאים המובהקים. וכך ר' יחזקאל לנדא, 'הנודע ביהודה' שנודע גם בפעילותו האנטי-שבתאית, מודיע בתשובה לשאלה הלכתית שמפנה אליו נכדו של ר' אלעזר, שלמרות מצבו הגופני הקשה ובניגוד למצוות הרופאים מוכן הוא לענות, מאחר שהשואל הוא 'בן בנו של הגאון החסיד מו"ה אלעזר זצ"ל אב"ד דק"ק אמשטרדם'.³⁸

אך בלשונות שבח מופלגים הרבה יותר, עד שכמעט אין להשתמש בהם כלפי בשר ודם (לכך עוד נחזור בהמשך),³⁹ מתאר את ר' אלעזר ר' חיים הכהן רפאפורט, רבה של לבוב, שעמד בראש המשלחת הרבנית בוויכוח הפומבי נגד הפראנקיסטים שנערך בעירו בחסות הכנסייה בשנת תקי"ט.⁴⁰ וכך אומר הוא בהספד שנשא אחרי מותו של ר' אלעזר, ביום כ בסיון תק"ב:

שמועה באה ונמס כל לב ורפו כל ידים ונשברה כל רוח וכל ברכים תלכנה מים על כי נפל גבור ויאבדו כלי מלחמה⁴¹ הוא ניהו [=הוא] הגאון החסיד המפורסם בכל קצוי ארץ וים רחוקים, כבוד המנוח מורינו הרב רבי אלעזר שהורה צדק לעדת ה' קדש בק"ק בראד ובק"ק אמשטרדם ורגלוהי דלאו בר אינש אלא מלאך רגלו רגל ישרה⁴² לאתר דמתבעי תמן אובילו יתי⁴³ זכה להקבר בארץ הקדושה. לזאת יחרד לב כל ירא וחרד ויתר ממקומו וימלאו מתניו חלחלה וראוי להגדיל המספד ולהרבות הבכיה שלא להכשל ח"ו בעונש מתעצל בהספידו של חכם.⁴⁴

³⁶ רחל אליאור, ישראל בעל שם טוב ובני דורו, הוצאת כרמל, ירושלים תשע"ד. כרך ב, עמ' 408, 413, ועוד.

³⁷ שם עמ' 313, וראה עוד שם בעמ' 122-123. אליאור אינה מציינת מראה מקום לקביעה זו.

³⁸ יחזקאל לנדא, שאלות ותשובות, אבן העזר מהדורא תניינא סימן כ. נודע ביהודה השלם, ירושלים תשנ"ד, עמ' רלא. על טענתו של ר' יעקב עמדין כנגד הנודע ביהודה עצמו, ראה להלן הערה 72.

³⁹ להלן, בסוף המאמר הנוכחי.

⁴⁰ מפורסמים הם דברי השנאה שהטיח שם בר' חיים אליעזר מאזיראן, אחד מנציגי הפראנקיסטים, כדי להצדיק את עלילת הדם נגד היהודים, שהפראנקיסטים איששו את נכונותה: 'חיים, הנה לך דם תחת דם. אמרת להתיר דמינו, הנה גם לכם דם תחת דם'. הובא במאמרו של גרשם שלום 'התנועה השבתאית בפולין', בספרו מחקרים ומקורות לתולדות השבתאות וגלגוליה, מוסד ביאליק, ירושלים תשל"ד, עמ' 118.

⁴¹ באזכור לקינת דויד על שאול ויהונתן. ש"ב א, כז.

⁴² כך מתוארות חיות המרכבה ביח' א, ז.

⁴³ = למקום שהוא מתבקש לשם הובילו אותו. לפי בבלי, סוכה נג ע"א.

⁴⁴ חיים כהן רפאפורט, זכר החיים: דרושי ר' חיים כהן, לעמבערג תרכ"ו, דרוש כח, סג טור ד.

ור' יעקב עמדין, גדול רודפי השבתאים במאה השמונה-עשרה, שהיה קרוב משפחה של ר' אלעזר⁴⁵ ואת דברי השבח שאמר על ר' אלעזר נבחן בהמשך,⁴⁶ אף מוצא בעלייתו של ר' אלעזר פעילות אנטי-שבתאית, ובכך מסביר הוא את המריבות שאליהם נקלע ר' אלעזר בארץ ישראל. עמדין קבע כזכור שהספר חמדת ימים הוא שבתאי, והמשיך את חשד השבתאות על כל העוסקים בספר,⁴⁷ והנה בספרו שבירת לוחות האון שב הוא ומתאר בהגזמה את אופיו השבתאי של חמדת ימים, כאילו 'ארס המינות של ש"ץ שר"י [שבת] צבי שם רשעים ירקב], מובלעת בו 'בכל שורה ומחברו הוא נביא השקר של ש"ץ',⁴⁸ ובנספח לטענה זו מדבר על ר' אליעזר ומאורעותיו בארץ ישראל:

וכן שמענו וידענו בבירור שהרב החסיד כמו"הרר [כבוד מורנו הרב רבי] אלעזר מבראד שהיה סוף ימיו אב"ד בק"ק [אב בית דין בקהילת קודש] אמשטרדם, ומשם נסע לארץ הקדושה, היה לו מריבה וקטטה עם בני צפת על עסק ספר חמדת הימים, שהיה משוקץ ומתועב בעיני החסיד ז"ל, וממש נתקצרו ימיו בעבור תחרות זה, וכבר רמה לצאת משם, אם לא הגיע זמנו ליפטר על אדמת הקודש, ינוח על משכבו.⁴⁹

עניין זה מופיע גם בספר 'שבחי הבעש"ט', אך בשינויים. גם שם מת ר' אלעזר בארץ ישראל מחמת מריבה, אך בלא קשר לחמדת ימים או לשבתאות. לפי שבחי הבעש"ט סיבת מיתתו של ר' אלעזר אחרת היתה:

שני אנשים מפולין ביזו אותו בשמחת תורה, ולא רצה ר' יואל הנ' [זכור. מגיד מישרים בנמירוב, מקור השמועה] לפרש שמותם. ואמרו: בכאן אתה נשיא⁵⁰ ובמדינות פולין לא היית ראוי להיות רב אפילו בחייטים,⁵¹ וקיבל על עצמו מיתה.⁵²

⁴⁵ על קרבה זו ראה במאמרו של ברטל (הנ"ל בהערה 26) עמ' 37 הערה 17.

⁴⁶ בסוף המאמר הנוכחי, בפרק 'מוניטין של מלך'.

⁴⁷ כדלעיל בהערה 22.

⁴⁸ אליבא דאמת, הגם שחמדת ימים שבתאי הוא והובאו בו גם שירים של נתן העזתי נביאו של שבת צבי, הספר נכתב במאה השמונה-עשרה ונתן איננו המחבר, ומכל שורה עולה דווקא רוח של שמירה קפדנית על המסורת היהודית וההלכה הנטענת כאן בעולם רוחני עמוק.

⁴⁹ יעקב עמדין, שבירת לוחות האון, זאלקוע [אך למעשה בוודאי נדפס בבית הדפוס הפרטי של עמדין בביתו שבאלטונה]

תקט"ז, מה ע"ב – מו ע"א. הקטע הובא גם במאמרו של ברטל (הנ"ל בהערה 26) עמ' 26.

⁵⁰ המהדיר רובינשטיין, בהערותו כאן, מצביע על מקורות שבהם מכונה ר' אלעזר נשיא ארץ-ישראל.

⁵¹ על המשמעות ההיסטורית והסוציולוגית של עלבון זה כתב ישראל ברטל מאמר נוסף, ובשפה האנגלית:

Israel Bartal, "'...But in Poland you would not have been worthy of being even the Rabbi of the Tailors": R. Elazar of Amsterdam, the Tailor's Society of Brody and the Hasidic Tale', *Studia Rosenthaliana* Vol. 44. (2012), pp. 29-44.

⁵² שבחי הבעש"ט (הנ"ל בהערה 9), אות לח עמ' 130.

אומנם חמדת ימים ושבתאות לא נזכרו כאן, אבל מיד בסעיף הבא מדבר שבחי הבעש"ט בגנותו ובשבתאיותו של ספר חמדת ימים. ואף מדגיש את הקשר בין שני הסיפורים, כשהוא מציין שעניינו של חמדת ימים נגלה לבעש"ט בחזיון 'באותה שבת עצמה'.⁵³

אין בידי לפתור את חידת השתלשלות הסיפור והיחס בין נוסח עמדין לנוסח שבחי הבעש"ט. מצד אחד, מאחר ששבחי הבעש"ט נדפס יותר מיובל שנה אחרי דברי עמדין, הנטייה הראשונית היא לחשוב שגם המסורת שבשבחי הבעש"ט מאוחרת יותר, ומדויקת פחות, אך מצד שני בהמשך נראה במקרה אחר⁵⁴ שדברי השבח של עמדין על ר' אלעזר והצגתו כבלתי שבתאי נאמרים באירוניה, ואולי גם כאן אין הוא מספר דברים כהווייתם.

עם זאת אפשר גם שבהצגה זו של הדברים מבטא שבחי הבעש"ט יחס אמביוולנטי אל חמדת ימים ואולי אף לשאלת יחסו של ר' אלעזר אל השבתאות. מצד אחד, אחרי קטרוגו של עמדין יצא גם בעל השבחים בשצף כנגד חמדת ימים, כדי להתגונן מפני אשמת השבתאות שהטיחו המתנגדים בחסידים, אך מצד אחר, לא יכול היה להתעלם מכך שספר חמדת ימים מכובד וחשוב היה אצל החסידים, כמו גם אצל מתנגדיהם.

כך הראה בפירוט יערי בספרו תעלומת ספר בחלק שני פרק ששי שכותרתו 'יחס החסידים לספר חמדת ימים'.⁵⁵ כפי שהוכח במחקר, התזה העיקרית של ספר זה, תעלומת ספר, שמחבר חמדת ימים הוא המקובל ר' בנימין הלוי, בטעות יסודה,⁵⁶ ועם זאת דברים אחרים שמצויים בספר עומדים על עומדם. כך הוא גם באשר לרמז שמוסיף יערי על ר' אלעזר ויחסו לחמדת ימים ולשבתאות, אחרי שהוא מביא את דברי עמדין דלעיל על שנאתו של ר' אלעזר לחמדת ימים ומה שאירע לו בשל זאת:

⁵³ שם עמ' 132.

⁵⁴ להלן אחרי הערה 95.

⁵⁵ אברהם יערי, תעלומת ספר: ספר חמדת ימים מי חיברו ומה היתה מידת השפעתו, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תשי"ד.

⁵⁶ ראה גרשם שלום, 'והתעלומה בעינה עומדת', בתוך ספרו מחקרי שבתאות, ההדיר יהודה ליבס, הוצאת עם עובד, תל-אביב תשנ"ב, עמ' 250-288. בסוף המאמר נדפס שם נספח ביבליוגרפי מאת המהדיר, המתאר את המשך המחקר בעניין זה אחרי הפרסום הראשון של המאמר.

מי שקרא את הספר 'מעשה רוקח' שהדפיס ר' אלעזר רוקח באמסטרדם בשנת ת"ק לפני עלייתו לארץ ישראל, יטיל ספק גדול בשמועה זו של ר' יעקב עמדין.⁵⁷

מי שהתעורר מרמז סתום זה ועיין באופן כזה ב'מעשה רוקח' הוא החוקר יעקב ברנאי, אשר מצטט דברים אלה של יערי, ומוסיף:

הנה בדקנו את ספרו הנזכר של אלעזר רוקח ואכן מצאנו כי יחסו של ר' אלעזר אל השבתאות אינו כה ברור כפי שעולה מעדות ר' יעקב עמדין. בספרו הוא כותב 'בראשונה היו משיאין משואות וכו'⁵⁸ ... ועתה נתן ה' בלבי לפרש משנה זאת בדרך מוסר להורות תשובה לכת הרשעים שעוונותיהן מרובין שלא יאמרו כבר אבדה תקותנו ונכרתה נפשינו מארץ החיים לכן בא רבינו הקדוש במס' [כת] זו שאז⁵⁹ עיקר הזמן לתשובה אפילו ליחיד'.⁶⁰

אכן דמיון רב קיים בין דעתו של ר' אלעזר רוקח על השבתאים בשנת ת"ק (זוהי השנה בה כתב והדפיס את ספרו מעשה רוקח על המשנה), כעשרים שנה לפני הוויכוח עם הפרנקיסטים, לבין המסופר בשבחי הבעש"ט על האיבר המחובר לגוף שהובא לעיל.⁶¹

המלים האחרונות מכוונת לפסקה הקודמת שבה הביא ברנאי את מה שאמר הבעש"ט לפי ספר שבחי הבעש"ט, בעקבות התנצרות הפרנקיסטים:

כל זמן שהאבר מחובר יש תקוה שיהיה לו איזה רפואה וכשחותכין האבר אין לו תקנה עולמית, כי כל אחד מישראל הוא אבר מהשכינה.⁶²

השוואה זו בין 'מעשה רוקח' לבין 'שבחי הבעש"ט' נכונה ויפה. ואוסיף שר' יעקב עמדין אכן התנגד לדעה זו, המקבלת אפשרות של תשובה ותיקון לשבתאים, ודומה שראה גם בה שמץ שבתאות. בפירושו על 'פרק שירה' מקשה עמדין על הקביעה המובאת שם שלפיה הנחש שר את הפסוק 'סומך ה' לכל הנופלים וזוקף לכל הכפופים' (תה' קמה, יד), ואומר:

⁵⁷ תעלומת ספר (הנ"ל בהערה 55) עמ' 135-136.

⁵⁸ מסכת ראש השנה, פרק ב משנה ב.

⁵⁹ בראש השנה.

⁶⁰ אלעזר בן שמואל רוקח, מעשה רוקח על המשנה, אמסטרדם ת"ק, מא טור.

⁶¹ יעקב ברנאי, שבתאות – היבטים היסטוריוגרפיים, הוצאת אדרא, תל-אביב תשפ"א, עמ' 35-36.

⁶² שבחי הבעש"ט (הנ"ל בהערה 9), אות כ, עמ' 95.

כאן קשה קו' [שיה] גדולה לא תוכל להתעלם ממנה דמשמע שיש תקומה למפלתו [...] אלא שמע דברי אלהים חיים והבן כי הוא בקדושה ודאי העומד כנגדו לשבר כחו.⁶³

פסקה זו, שהיא במקורה ארוכה ומלאה, הבאתי בשלמותה ועם הערות ומקבילות במאמרי על ר' יעקב עמדין,⁶⁴ והראיתי שגם כאן נוקט עמדין בשיטתו הרגילה לאמץ דרשות שבתאיות ואף לפתחן בעצמו ולבסוף להפנות את משמען המשיחי הרחק משבתי צבי השנוא עליו, ולטעון שהן מתייחסות לעצמו, יעקב בן צבי עמדין או לאביו החכם צבי, שני המשיחים שכנגד, הלוחמים בשבתאות, הדומים למשיח שהם נלחמים בו כפי שדומה תצלום תשליל, נגטיב, אל התמונה הפוזיטיבית. בסוף המאמר הנוכחי נוסיף ונראה דוגמה חדשה שממחישה היטב עניין זה.⁶⁵

ומוסיף ברנאי ואומר שם:

בספרו הוא [ר' אלעזר] מרבה לצטט שני ספרים שהתפרסמו בעניינים שבתאיים בהם עוד בשעת כתיבת מעשה רוקח, והם חמדת צבי ואור ישראל. יש להניח שר' אלעזר ידע על תוכנם של ספרים אלו, ואכן גם ספרו מלא ענייני משיח, משיח בן יוסף ומשיח בן דוד.

דברים אלה נכוחים, ואף יותר מכך. בספרים חמדת צבי ואור ישראל מצויות דרשות שבתאיות מובהקות ביותר,⁶⁶ ואי אפשר להעלות על הדעת שר' אלעזר לא שם לבו לכך, שהרי בזמנו ובמקומותיו היתה השבתאות והמערכה נגדה במרכז תשומת הלב, וגם הוא עצמו לקח בכך חלק, כנזכר לעיל. ובאמשטרדם, מקום רבנותו, עלו על כס הרבנות רבנים שבתאיים כר' שלמה אאיליון ומתנגדי שבתאות כמו החכם צבי וחתנו (גיסו של עמדין) ר' אריה לייב.

אך גם יותר מכך. ר' אלעזר לא נמנע מלהביא בספרו מעשה רוקח על המשנה גם דרשות שבתאיות מובהקות ביותר, ובהן גם דרשה על שם שדי

⁶³ עמדין יעקב, סידור בית יעקב, לעמבערג תרס"ד, כ ע"ב.

⁶⁴ יהודה ליבס, 'משיחיותו של ר' יעקב עמדין ויחסו לשבתאות', בספרו סוד האמונה השבתאית (הנ"ל בהערה 3) עמ' 206-205.

⁶⁵ להלן, ליד הערה 96.

⁶⁶ ראה דוד כהנא, תולדות המקבלים השבתאים והחסידיים, תל-אביב תרפ"ז, כרך ב עמ' 123-129. על שבתאותו של אור ישראל כתב יעקב עמדין בספרו תורת הקנאות, אמשטרדם (ולמעשה אלטונה, בדפוס הפרטי של עמדין) תקי"ב, עא ע"ב. על ספר אור ישראל ראה עוד יהודה ליבס, 'צדקת הצדיק', בספרו לצבי ולגאון (הנ"ל בהערה 6), עמ' 190-195 (וכן באתר, בסביבת הערה 76 ואילך).

במילואו העולה תתי"ד,⁶⁷ והרי ידוע לכל מי שמתעניין בשבתאות, שתתי"ד בגימטריה היא שבתי צבי, והשוואת שם זה לשדי במילואו היא אולי הדרשה השבתאית הידועה והנפוצה ביותר, ונתחדשה על ידי שבתי צבי עצמו⁶⁸ ואף אם נמצא פעם בקבלת האר"י בין שפע הגימטריות ש'ראש חדש' עולה שדי במילואו,⁶⁹ אי אפשר להעלות על הדעת שר' אלעזר יביא דרשה זאת כאן בלי לחשוב על עניינה השבתאי.

ואולי היתה גימטריה שבתאית זו לחם חוקם של ר' אלעזר וחבריו בקלויז בברודי, כי היא נמצאת בספר ערוגת הבושם, פירוש לשיר השירים שכתב אחד מראשי הקלויז, ר' משה אוסטרר (שהיה מקורבו של הבעש"ט ומחותנו של ר' גרשון מקיטוב, גיסו של הבעש"ט), והתפרסם שנים ספורות אחרי ספר מעשה רוקח.⁷⁰ הראשון שהבחין בכך היה כצפוי ר' יעקב עמדין אשר מצא בגימטריה זו הוכחה לשבתאותו של ר' משה. עמדין בא בתלונות אף כנגד המסכימים על הספר⁷¹ (שאחד מהם היה ר' יחזקאל לנדא, הנודע ביהודה הנזכר לעיל כמתנגד לשבתאות אך תומך בר' אלעזר).⁷²

הגימטריה, שדי במילואו = תתי"ד מובאת דווקא בהקשר משיחי מובהק גם בספרו של אוסטרר⁷³ וגם בספר מעשה רוקח לר' אלעזר, שבו נסבה היא על ראשית המשנה, כשמיד בעמוד הבא מבאר ר' אלעזר שר' יהודה הנשיא, עורך המשנה, מוצאו מדויד, והוא מחשב ומוצא שסופי התיבות שבראשי הפרקים של מסכת ברכות (המסכת הראשונה שבמשנה) עולה בגימטריה כמניין 'דוד מלך ישראל חי וקיים'.⁷⁴

⁶⁷ מעשה רוקח (הנ"ל בהערה 60) ד טור ב.

⁶⁸ ראה גרשם שלום, שבתי צבי והתנועה השבתאית בימי חייו, הוצאת עם עובד, תל-אביב תשי"ז, עמ' 190.

⁶⁹ שער התפלה (הוא שער הכוונות), הוצאת אהבת שלום, ירושלים תשס"ח, עמ' רעט.

⁷⁰ עמדין (ראה בהערה הבאה) מפנה לדפוס הראשון, זאלקווי [תק"ה], ט ע"ב. ובדפוס המצוי יותר, פרמישלה תרנ"ה, מצוי העניין בדף כג ע"א.

⁷¹ תורת הקנאות (לעיל הערה 66), עב ע"א. דרך אגב, עמדין מעיד באותו מקום שגימטריה כזאת נמצאת גם בס' [פר] מ"מ שנדפס עתה באמסטרדם שראיתי כרגע, כנגע נראה לי בדרלז"א [?] בדפוס מאוחר נפתח 'בדף רלז ע"א', אך לא שם נמצא הדבר, אלא בדף רי"ג ע"א כדלהלן. המליצה לפי וי' יד, לה], מביא תתי"ד בכחו הגדול, וכוונתו על ספר מקדש מלך לר' שלום בזגלו, אמסטרדם תק"י. ושם בדף רי"ג ע"א: 'ואז שם שדי הוא במילואו ותוקפו גי' [מטריה] תתי", 'תתי" ב' במקום תתי"ד היא אולי שגיאת דפוס, אך אולי נעשתה בכוונה לצורך הסתרה. כדאי לזכור שמלכתחילה עמדין נתן את הסכמתו על ספר מקדש מלך, אך לאחר זמן טען שהסכמה זו ניתנה באונס (יעקב עמדין, שאילת יעבץ, אלטונה תק"ל בערך, ח"ב ס' קכו, דף סט ע"ב).

⁷² לעיל הערה 38. וראה מעוז כהנא, מהנודע ביהודה לחתם סופר, הוצאת מרכז זלמן שזר, ירושלים תשע"ו, עמ' 72.

⁷³ היא מובאת בפירושו של ר' משה אוסטרר על הפסוק: הַשְּׁבַעְתִּי אֶתְכֶם בְּנֹת יְרוּשָׁלַם בְּצְבָאוֹת אוּ בְּאֵילֹת הַשָּׁדָה אִם תַּעֲרִירֶנּוּ וְאִם תַּעֲרִירֶנּוּ אֶת הָאֲהָבָה עַד שֶׁתִּחַפֵּץ (שה"ש ג, ה), ובהקשר לדרשת חז"ל המפורסמת על פסוק זה, שעניינה הקץ המשיחי ואיסור דחיקתו (כתובות קיא ע"א). במלה 'תעוררו', מחשב ר' משה אוסטרר ומוצא, באופן מאוד לא פשוט, קשר גימטריוני עם המספר תתי"ד, שעולה, כפי הנזכר גם כאן, כמניין שדי במילואו.

⁷⁴ ראש השנה כה ע"א.

ואכן גם ענייני משיח בן יוסף ומשיח בן דוד אינם נעדרים מדרשה זו, שבה, בין השאר, כותב ר' אלעזר בזה הלשון:

מבואר בספר עשרה מאמרות בחלק ד ממאמר חיקור דין פט"ז, דמשיח בן יוסף יהיה גלגול יהונתן בן שאול המלך. ע"ש [עיין שם] שהאריך בזה.⁷⁵

אך המעיין שם, במקום המצוין בספר עשרה מאמרות לר' מנחם עזריה מפאנו,⁷⁶ לא ימצא כלל ש'משיח בן יוסף יהיה גלגול יהונתן'. כתוב שם רק שיהונתן (שהיה כידוע מזרע בנימין ולא מזרע יוסף) אמור היה להיות משנה למלך דוד, אלמלא מה שגרמו חטאי ישראל. נמצא שההפניה לספר עשרה מאמרות אינה אלא הסחת דעת מן העובדה שראיית משיח בן יוסף כגלגול יהונתן בן שאול היא חידוש של ר' אלעזר.

מה ראה אפוא אלעזר לחדש חידוש כזה ולהסוותו? אלמלא דמסתפינא הייתי משער שבדבריו על גלגול יהונתן בן שאול כיוון ר' אלעזר לר' יהונתן אייבשיץ, שבו מצא את משיח בן יוסף, ואכן בידנו עדויות על כך שהיו שראו באייבשיץ משיח,⁷⁷ וכן ידוע שיהונתן אייבשיץ הרבה לקשור את עצמו ליהונתן בן שאול, כעולה מהשמות שנתן לספריו, כגון קשת יהונתן, יערות דבש ומרב אחות יהונתן.⁷⁸

אפשר אולי אף להמשיך ולשער, לאור הנהגות המלכות של ר' אלעזר שאותן נראה בהמשך,⁷⁹ שאולי לעצמו ייעד אלעזר את מעמדו של משיח בן דוד, ממלא מקומו של שבתאי צבי, אשר פועל יחד עם יהונתן, משיח בן יוסף. ואולי בעלייתו ביקש אלעזר, למען גאולת ישראל, לסגל לעצמו בארץ הקודש בן זוג אחר, שמתקדם לעבר עולם רוחני חדש, הוא ר' נחמן מהורודנקה, שאותו הכיר אולי מימי הקלויז בברודי (ואולי). אך כאמור כל אלה אינם אלא השערות בלבד.

⁷⁵ מעשה רוקח (הנ"ל בהערה 60) טור ב.

⁷⁶ בדפוס ראשון, ונציה שנ"ז, מא טור א.

⁷⁷ כך למשל בגביית העדות שהובאה בספרו של משה אריה פרלמוטר, ר' יהונתן אייבשיץ ויחסו אל השבתאות, הוצאת שוקן, ירושלים ותל-אביב תש"ז, עמ' 43 (אומנם שם יוחסה לאייבשיץ מעלת משיח בן דוד, ומשיח בן יוסף הוא לייבלה פרוסניץ). גם הפילוסוף לצרוס בנדויד העיד שהשבתאים ראו באייבשיץ משיח, ראה יהודה ליבס, 'תלמידי הגר"א, השבתאות והנקודה היהודית', בספרו לצבי ולגאון (הנ"ל בהערה 6) עמ' 124 והערה 5.

⁷⁸ על ספר זה ראה, פרלמוטר (הנ"ל בהערה הקודמת), עמ' 239.

⁷⁹ בפרק 'מוניטין של מלך'.

אך לאור שבתאותו המוכחת של ר' אלעזר, איך נבין את הדברים הקשים נגד השבתאים הכלולים באגרותיו על הרמח"ל?⁸⁰ אך בעצם אין זו שאלה כלל. השבתאות במאה השמונה-עשרה היתה תנועה מחתרית שחרטה על דגלה אחד בפה ואחד בלב,⁸¹ ושמרה את מצוותו האחרונה של שבתאי צבי: קברו אמונתי בלבכם.⁸² וכך מוצאים אנו שבתאים המשתתפים בחרמות נגד עצמם, כגון ר' יהונתן אייבשיץ⁸³ או ר' נפתלי כ"ץ,⁸⁴ וכך, כפי שאנו נוכחים לדעת, גם ר' אלעזר מאמסטרדם.

נוסף על כך, השבתאות במאה השמונה-עשרה היא שם כללי לקבוצות רבות שביניהן שררה לעתים איבה קשה. היתה שבתאות הלכתית קיצונית, והיו שבתאים שבגדו בדתם ובעמם. היו שבתאים אשכנזים והיו ספרדים או בני עדות המזרח. כמו כן נחלקו הקבוצות בשאלת זהותם של ירשי שבתאי צבי ומעמדו של שבתאי ותפקידו בתהליך הגאולה (לפי נוסח כתב-יד של שבחי הבעש"ט היה שבתאי צבי ניצוץ משיח שנפל ממעמדו).⁸⁵

יתר על כן. השבתאות שלחה שלוחות וגרמה תמורות עמוקות בכל העולם היהודי. תורות הקבלה השבתאיות ותורת המוסר הפרדוקסאלית שלה פעלו את פעולתן גם בקרב הכופרים בשבתאי צבי, אצל החסידים ואף אצל המתנגדים, אצל המשכילים ואצל הציונים ואותם שקדמו להם ברעיון יישוב הארץ ותקומתה. ואפילו ההתנגדות לשבתאות הושפעה מיריבתה, כפי שראינו אצל ר' יעקב עמדין, שהמשיחיות שלו היתה כנגטיב, תמונת-ראי לשבתאות.

מוניטין של מלך

על רקע זה יש לפרש גם את מלות התהילה שהרעיפו על ר' אלעזר, כפי שראינו לעיל, אותם הידועים כמתנגדי השבתאות. לעיון מיוחד ראויים דברי השבח לכאורה, שנקט כלפיו ר' יעקב עמדין, קנאי בן קנאי וכאמור גם קרוב

⁸⁰ ברטל, במאמרו (הנ"ל בהערה 26) עמ' 36 הערה 17, אכן מפנה קושיה זו כנגד יעקב ברנאי שהצביע (גם בפרסום קודם של מאמרו הנזכר) על 'אהדה מסוימת' של ר' אלעזר כלפי השבתאות.

⁸¹ בלשון זו פירשו חז"ל את הרוח האחרת של כלב בן יפונה, במדבר יד, כד. ולשון זו, 'שתי רוחות אחת בפה ואחת בלב', הובאה, במשמעות חיובית, גם בפירוש רש"י לאותו פסוק.

⁸² ראה אברהם אלקיים, 'קברו אמונתי: איגרת מאת שבתאי צבי ממקום גלותו', פעמים 55 (תשנ"ג), עמ' 4-37.

⁸³ עמדין יעקב, תורת הקנאות (הנ"ל בהערה 66), דף לח.

⁸⁴ ראה יהודה ליבס, 'קיום לדמותו של ר' נפתלי כ"ץ ומפרנקפורט יחסו לשבתאות', לצבי ולגאון (הנ"ל בהערה 6) עמ' 53-71.

⁸⁵ שבחי הבעש"ט, מהדורת מונדשיין (הנ"ל בהערה 8), עמ' 98. וראה יהודה ליבס, 'חדשות לעניין הבעש"ט ושבתאי צבי', בספרו סוד האמונה השבתאית (הנ"ל בהערה 3), עמ' 262-265. וראה עוד יהודה ליבס, 'הסיפור הנחמני', בכתובת

משפחה של ר' אלעזר.⁸⁶ אך לשם כך, ולא רק לשם כך, נעמוד תחילה על קו נוסף בהליכותיו של אלעזר, דרך המלכות שדומה כאמור שאצלו קשורה היתה גם היא ליומרה משיחית שבתאית.

בדרך המלכות נקט ר' אלעזר כבר בדרכו מברודי למקום רבנותו באמסטרדם בסוף שנת תצ"ה. את דרכו זו ליוו ספינות ומרכבות, ובאמסטרדם, לפי המשך התיאור באתו מקור ההיסטורי, התקבל הוא כך:

[ר' אלעזר] נתקבל על ידי ראשי העיר הזאת (אמיספארט) הנכבדים והנעלים יחד עם כל הרבנים מקהילה הנ"ל וליוו אותו לאכסניה שלו, ואז פקדו השררה להציב שם שני שומרי כבוד שיעמדו כל הלילה לפני האכסניה שלו וכן ליוו אותו עד מחוץ לעיר עם שומרי כבוד ועם עגלות ומרכבות בלי מספר.⁸⁷

שיתוף פעולה זה של נכבדי הקהילה עם ראשי העיר הנוכריים ('השררה') מעיד לדעתי שהשבתאות היתה עדיין נטועה עמוק באמסטרדם, ולא רק אצל היהודים אלא גם אצל הנוצרים הפרוטסטנטים-כיליאסטים, שחלק מהם, תושבי עיר זו, נמשכו אל השבתאות עוד מראשיתה.⁸⁸

ולא זו בלבד אלא שבזמן רבנותו באמסטרדם אף טבעו מטבע עם דמות פניו של ר' אלעזר כנהוג אצל מלכים, אך לא אצל רבנים. על מטבע זה למדים אנו מ'שאלת יעבץ',⁸⁹ ספר שאלות ותשובה בהלכה של עמדין. לכאורה מובא שם העניין בהקשר הלכתי טכני, הסוגיה השנויה במחלוקת הפוסקים אם מותר לאומן ליצור דמות בולטת של פרצוף אדם עד החזה. בדבריו (שנאמרו בלא שנשאלו על-ידי מישהו) כולל עמדין גם דברי שבח לר' אלעזר, אך גם זאת, כפי שנראה להלן, רק לכאורה. וזה לשון ראשית התשובה (עם דילוג רב על פרטי המשא ומתן ההלכתי. בשוליים הימניים של התשובה נדפס סיכום העניין ההלכתי: 'להדפיס מטבע דמות פרצוף אדם לדידן אסור מתרי טעמי חדא דאורייתא ואידך דרבנן'):

⁸⁶ ראה לעיל הערה 45.

⁸⁷ כך מסופר בספר שארית ישראל, בתרגום מיידיש לעברית, והובא במאמרו של ברטל (הנ"ל בהערה 26) עמ' 24.

⁸⁸ ראה שלום, שבת צבי (הנ"ל בהערה 68) עמ' 451, 641.

⁸⁹ שם הספר, הרומז על כינויו של עמדין (יעבץ הוא ראשי תבות של יעקב בן צבי), מתכתב עם דה"א ד, י: ויקרא יעבץ לאלהי ישראל... ויבא אלהים את אשר שאל'.

מעשה אירע בימינו כשנתקבל הרב ה"ה מהור"ר⁹⁰ אלעזר ז"ל מבראד לאב"ד דק"ק⁹¹ אמשטרדם. עמד איש אחד שם שהוציא מוניטון שלו בעולם⁹² דהיינו שהדפיס מטבע כסף בדמות צורתו. והביאוהו למראה עיני. וכשהציתי בו נרתעתי ותמהתי מאד אם נעשה מדעת הרב הנ"ל וברצונו שהיה נודע בשם חסיד בדורו. כי נסתכלתי בו והיה תבנית ראש עד החזה עם פרצוף פנים שלם בולט. וזה לדעתי איסור גמור מוחלט. בין העושה לעצמו בין אחרים עשו לו. כ"ש [כל שכן] הכא דישראל הוה העושה כאשר הוגד לי. ויש בזה איסור כפול האחד ל"ת [לא תעשה] של תורה לא תעשון אתי.⁹³ וגם משום חשדא, דאסיר אפי' [לון] באחרים עשו לו...

מכל הלין [= אלה] אני אומר בטח שהרב הנ"ל לא ידע ולא הסכים בעשייתו. כי לא יאונה לצדיק כל און [משלי יב, כא]. וחזי מאי סלקא ביה,⁹⁴ לפי מה ששמעתי השררה ציוה בגזרה חרוצה, לגונזן ולא יראו החוצה.⁹⁵

'השררה', המושל הנוצרי ש'ציוה בגזרה חרוצה' לגנוז את כל המטבעות, בוודאי לא חשש לאיסור עשיית תבליט הפרצוף, לא לאיסור דאורייתא ולא לאיסור דרבנן. הוא ציוה על גניזת המטבעות כי כנראה לא נמנה עם מעריצי השבתאים, וחשש רק לכבוד המלכות, שרק דמות המלך מותר שתהיה על המטבע. נראה ברור שחשש כזה הוא שקינן גם בלבו של עמדין, ששלל את ימרות המלכות של השבתאים. ולאור זה יש לקרוא באופן אירוני את דברי ההערצה שמוסיף כאן עמדין, המברך את הצדיק שניצל מעברה על ידי השררה. ואף אם נדקדק בלשון תיאורו של ר' אלעזר קודם לכן בקטע דלעיל כמי 'שהיה נודע בשם חסיד בדורו', נמצא עתה שזה שבח מפוקפק.

דרך אגב, גניזה שלמה של המטבעות הללו לא עלתה בידי השררה, שכן לפחות מטבע אחד כזה שרד והוצא למכירה פומבית, ותמונתו נראית באינטרנט, בכתובת: <https://www.hidabroot.org/article/240090>. מתמונה

⁹⁰ = הרב הגדול מורנו החכם והגאון הרב ר', או כיוצא בכך.

⁹¹ = לאב בית דין לקהילת קודש.

⁹² במשמעותה הראשונה של המלה מוניטין (המצויה גם בצורה מוניטון) = מטבע (מלטינית Moneta). במדרש 'יצא מוניטין שלו בעולם' (בר"ר לט, יא ועוד) מקביל ל'יצא טבעו בעולם' (כגון בבלי מגילה יג ע"ב. (גם טבע משמעותו הראשונה היא מטבע).

⁹³ בבלי, ראש השנה כד ע"ב: 'תניא כל הפרצופות מותרין חוץ מפרצוף אדם... "לא תעשון אתי" (שמות כ, כ) לא תעשון אותי'. מכאן, אגב, שחז"ל לא חששו כלל לאנתרופומורפיזם.

⁹⁴ וראה מה עלה בגורלו.

⁹⁵ שאילת יעבץ (לעיל הערה 71) ח"א שאלה קע, קמז ע"ב – קמח ע"א.

זו עולה גם שם האומן שטבע את המטבע, שעמדין מכנה כאן 'איש אחד' ומספר ש'ישראל הוה', והוא יואל בן הרב ליפמן לוי.

לתשובה זו של עמדין יש גם המשך (שלא נידון במאמרים ובאתרים שנוגעים באותה תשובה, אשר עוסקים רק במטבע כשהוא לעצמו או בדברי השבח לר' אלעזר המתפרשים בהם כפשוטם), ומהמשך זה עולה אישוש לדרך שבה פירשנו לעיל את דברי עמדין, בהצביענו על כך שעניינם בהתנגדות לגינוני השבתאות של ר' אלעזר. כחיזוק לדבריו מביא עמדין תיאור של ציור, שאף על פי שנעשה כדין, מושא הציור סירב לו מרוב חסידות, והציור נעשה בלא ידיעתו. מושא ציור זה הוא החכם צבי, אביו של עמדין.

כאן נזכרים אנו בדרכו הרגילה של עמדין, שבפולמוסו האנטי-שבתאי, הרבה להציג את אביו החכם צבי (וכן את עצמו) כניגוד קוטבי לשבתי צבי. כך ראינו כבר לעיל בדוגמה (בעניין הנחש בטומאה ובקדושה) ובמאמרי על עמדין,⁹⁶ שבו נידון העניין בהרחבה ובדוגמאות רבות. בדיון זה הרבית להשתמש במטפורה הלקוחה מעולם הצילום, נגטיב (שבתי צבי) לעומת פוזיטיב. בתשובה שלנו מקבלת מטפורה זו גם משמעות פיזית, קרובה ככל האפשר במאה השמונה-עשרה, טרם המצאת הצילום, תבליט מטבע לעומת תמונה, שנעשתה על פי תחריט נחושת (לפי דברי אתר מכירת המטבעות דלהלן).

בהקשר זה מרחיב עמדין הרבה מעבר למה שמתבקש מעניינו, עניין איסור הדמות על המטבע, ומתאר את אביו בדברי שבח מופלגים. בתוך אלה כלל גם תיאור של קבלת הפנים המלכותית שערכו לו בבואו ללונדון, כאשר המלווים, מקבלי פניו, הביאוהו 'באנית מלכות', מה שמזכיר את התיאור דלעיל של קבלת פניו של ר' אלעזר בבואו לאמסטרדם.⁹⁷ וזה לשון המשך אותה תשובה:⁹⁸

ברם זכור הוא לטוב החסיד האמיתי אבא מרי רבינו הגדול המקום יהא בעזרו לעד יעמוד זכרו. ולא ידעך נרו.⁹⁹ זה חזיתי ואספרה מעשה שהיה כשנקרא מק"ק ספרדים שבלונדון לבוא אליהם ולהראות בכבודו וביקר

⁹⁶ 'משיחיותו של ר' יעקב...!', הנ"ל בהערה 64.

⁹⁷ כדלעיל לפני הערה 87.

⁹⁸ בצד הטקסט דלהלן, בשוליים השמאליים של הספר, נדפסה התמצית ההלכתית של הפסקה: 'מעשה בחסיד אמה"ג ז"ל [אבי מורי הגאון זכרונו לברכה] לסתור ולהוציא מיד מעשה הנ"ל מלאכת מחשבת שאסרה תורה.'

⁹⁹ הצירוף של ברכות החיים והמתים בא להעיד אולי שמיתתו של מת זה הם החיים האמיתיים.

תפארת גדולתו לזכותם במצוה לעשות לו יקר וגדולה מתוך חבה יתירה נודעת כי גדול שמו אצלם ונכספה כלתה נפשם לראותו. ליהנות מזיו זוהר תמונתו. לחדות בשמחה את פניו לטעום צוף דבש אמרי נועם ולקבל פני שכינה¹⁰⁰ להאציל עליהם מברכתו. ועשו לו כבוד גדול לא נשמע דוגמתו. והלכו לקראתו והביאוהו באנית מלכות בשמחה ובששון בהוד והדר. גדול וקטן שם הוא איש לא נעדר. ישלם להם ה' כפעלם. וישיב להם גמולם הטוב עוד כל ימי עולם.

והנה מרוב עוצם תשוקתם חשקו להשאיר בידם ציור צלם דמות תבניתו. וחילו פניו בדבר זה על כל אהבה וכבוד יתן להם שאלתם. להניח אצלם דמות דיוקנו מצויר ומשוח בששר. ולא אבה שמוע וישם לאל מלתם. אף אם בציור של צבע רוב הפוסקים ככולם סבורים שאין בו חשש איסור. מה גם בחצי צורה דהיינו פרצוף בלבד לית דחש כה"ג. אעפ"כ¹⁰¹ לא יכלו לו אנשי שלומו. לפתותו ולהעבירו על דעתו דעת עליון מרוב חסידותו וקדושתו ופרישותו. אכן המבקשים לא נסוגו אחור. בכל זאת ידם נטויה ולא שקטו ולא נחו עד שהשיגו מבוקשם בדרך תחבולה גדולה ע"י אומן בקי נפלא שפעל ועשה כל ציור פרצוף פניו הנורא ונאור בחריצות וזריזות עצום שלא בפניו. ואור פניו לא נפל ולא חסר מאומה מהשווי כמעט רק נשמת רוח חיים. והוא נחשב יקר הערך מאד למכיריו ויודעיו מלפנים. ונעשו ממנו טופסים והעתקות וגם המה נמכרים ביוקר תכתב זאת זכרון לדור אחרון.

תיאור מקביל של מעשה ציור החכם צבי מצוי גם באוטוביוגרפיה של עמדין,¹⁰² ואכן ציור כזה קיים גם היום, והוצא למכירה פומבית, שבה תואר כ'דיוקן איכותי של ה"חכם צבי", שנעשה במדויק על-פי תחריט שנדפס באמשטרדם עוד בחייו'. ואפשר לראותו בכתובת:

<https://www.kedem-auctions.com/he/node/66082>. ועוד ציור דומה, ככל הנראה מקורי פחות, שהוצג גם הוא למכירה פומבית, נמצא בכתובת: <https://www.kedem-auctions.com/he/node/3136>

¹⁰⁰ על מליצה זו נדבר להלן.

¹⁰¹ = כהאי גוונא. אף על פי כן.

¹⁰² עמדין יעקב, מגילת ספר, מהדורת דוד כהנא, ורשה תרנ"ז, עמ' 87.

בהמשך, בפסקה האחרונה של אותה תשובה, מתגלה תכליתה. כאן עמדין אינו עוסק עוד באותו מטבע אלא בדבר שבח שהפנה מישהו מבני קהילת אמסטרדם כלפי ר' אלעזר, ונקט בו בלשון הקדיש 'לעילא מן כל ברכתא'. עמדין זועם על שבח זה, כי במקורו בקדיש מופנה הוא כלפי האל ולכן אסור להשתמש בו כלפי בשר ודם, דוגמת ר' אלעזר.

עניין זה נראה בעיני קצת אירוני, מאחר שבפסקה הקודמת, אשר הובאה לעיל, מתייחס עמדין לקבלת פני אביו על-ידי ספרדי לונדון כאל קבלת פני שכינה (כך ממש, בלא כף הדמיון שבה נוקט למשל יעקב אבינו בפנותו לעשו 'ראיתי פניך כראות פני אלהים', בר' לג, י). דומני שלשון זו ('פני שכינה') בוטה יותר ומזכירה יותר את כבוד האל מאשר 'לעילא מן כל ברכתא'. ומכאן ברור שתשובה זו אין עניינה הלכתי טכני אלא התנגדות אישית לר' אלעזר ולמה שמייחסים לו השבתאים, ומאיך עילוי לדמות החכם צבי מעל כל ברכה ותהילה.

אומנם לשונות כמו קבלת פני שכינה מצויים בזוהר בנוגע לקבלת פני חכמים, ובעיקר באשר לקבלת פניו של ר' שמעון בר יוחאי,¹⁰³ אך כאן נזכרים אנו שדווקא עמדין הוא זה שמתמרמר קשות כנגד הזוהר אשר מייחס כינויי אלהות לרשב"י, כגון 'מאן פני האדון ה'¹⁰⁴ דא רבי שמעון בר יוחאי',¹⁰⁵ והוא רואה בכך יסוד למינות השבתאית.¹⁰⁶

וזוה לשון הפסקה האחרונה הנ"ל בהמשך של אותה תשובה (עם דילוג):

עוד אני מדבר בענין הלז הנוגע בכבודו של מקום. להסיר המכשלה מבני עמינו. המקילים ראש בשבחי המקום וקילוסו. אוי לעינים שכך ראו לאחד ממהדורי מילי¹⁰⁷ ממולייתא.¹⁰⁸ לתא¹⁰⁹ דידיה גרים כקול הסירים ברוב דברים להעמיד בפתחי שערים לכבוד הרב כמהר"א [כבוד מורנו הרב רבי אלעזר] הנ"ל לשון שבח וקילוס הקדיש דלית דכוותיה מלעיל מכל

¹⁰³ ראה יהודה ליבס, 'זוהר וארוס', אלפיים 9 (תשנ"ד), עמ' 104, בפרק הנקרא 'לימוד בחבורת רשב"י בזיווג השכינה', הערה 236 ואילך.

¹⁰⁴ שמות כג, יז; לד, כג.

¹⁰⁵ זוהר ח"ב, לח ע"א.

¹⁰⁶ עמדין יעקב, מטפחת ספרים, לבוב תר"ל, עמ' 22.

¹⁰⁷ בבלי ברכות נא ע"ב: 'ממהדורי מילי', פירוש רש"י: 'ממחזירי בעיירות [אשר] ירבו תמיד דברים'.

¹⁰⁸ בבלי בבא בתרא קנא ע"א: 'מילי מולייתא', פירוש רשב"ם: 'בעלי מומין שאין בהן ממש'.

¹⁰⁹ = מזל.

ברכתא¹¹⁰ ... בלשון כבוד ותהלה וברכה האמורה בהש"ית [בהשם יתברך]
 בתחלה. חלילה להשתמש בו להדיוט לא תהא כזאת בישראל. אף כי
 בקדיש הקדוש דעלמא עליה קאי.¹¹¹ ודאי לא אריך ולא יאי.¹¹² הכי חזי לי
 גברא דנפיש בטירחא משלהי ולא י.¹¹³ יעב"ץ ס"ט.¹¹⁴

בהקשר זה נכון לזכור גם את השבחים שהפנה לר' אלעזר רודף השבתאים ר'
 חיים כהן רפאפורט, שאף אם אינם אלהיים, מחיות הקודש הם גזורים ('רגלו
 רגל ישרה').¹¹⁵ ולא להי ש"ץ פתרונים.

---

¹¹⁰ = שאין כמוהו, למעלה מכל הברכות. הכוונה הן לקדיש עצמו, והן ללשון שבאה בתוכו: 'לעילא מן כל ברכתא'.

¹¹¹ = שהעולם עליו עומד.

¹¹² = לא נאה ('אריך' עזרא ד, יד. במקור הכוונה למנהג שעשוי לפי כבודם של האצילים הפרסיים, האריים) ולא יאה.

¹¹³ = כך נראה לי האיש רב הטורח העייף ויגע.

¹¹⁴ יעקב בן צבי, סין טין (= רפש וטיט, לפי תרגום יונתן על יש' נז, כ. ובוודאי לא כפי שחושבים העולם: 'ספרדי טהור', שהרי
 עמדין דווקא אשכנזי טהור הוא).

¹¹⁵ לעיל, הערה 42.